

M. Galand, *Charles de Lorraine, gouverneur général des Pays-Bas autrichiens (1744-1780)* (Dissertatie Vrije universiteit Brussel 1993, *Études sur le XVIIIe siècle XX*; Brussel: Éditions de l'Université de Bruxelles, 1993, 203 blz., Bf600,-, ISBN 2 8004 1076 0).

In dit boek wordt helder en genuanceerd ingegaan op de vraag, hoe eng het politieke keurslijf is geweest van Maria Theresia's landvoogd in de Nederlanden, haar schoonbroer en zwager Karel van Lotharingen. De keizerin, en sinds 1753 vooral ook kanselier Kaunitz, hebben er geen misverstand over laten bestaan dat niet Brussel maar Wenen de plaats was waar over de Oostenrijkse Nederlanden werd beslist. Hun voornaamste contactpersoon in Brussel was de gevolmachtigde minister. Botta-Adorno (1749-1753), Cobenzl (1753-1770) en Starhemberg (1770-1780) waren de 'oren en ogen' waarmee Wenen zowel de gouverneur-generaal (de officiële titel van de landvoogd) als de gewestelijke Staten en collatérale raden controleerde. Karel van Lotharingen, een levensgenieter en mecenas van de beste soort, is de geschiedenis ingegaan als het 'menselijke gezicht' van dit verlicht despotisme. De schitterende hofhouding in Brussel, de jachtpartijen op Tervuren en Mariemont en het onvermoeibaar participeren in stads- en dorpsfeesten hebben hem ongemeen populair gemaakt bij adel en burgerij. Men heeft altijd aangenomen dat de minzame landvoogd er geen moeite mee had, het politieke handwerk aan anderen over te laten. Hij lijkt zich graag te hebben willen schikken in een louter representatieve rol. Ofschoon de bronnen ons nauwelijks een blik gunnen in zijn particuliere opvattingen dienaangaande—de brieven van en aan Maria Theresia zijn op last van de keizerin vernietigd—is Michèle Galand er toch in geslaagd, aan te tonen dat Karel van Lotharingen wel degelijk heeft geprobeerd een eigen koers uit te zetten. Dat zou met name in de beginjaren het geval zijn geweest, toen de diplomatieke en tactvolle Botta-Adorno hem terzijde stond. Met diens opvolger Cobenzl kon Karel minder goed opschieten. Toen werd trouwens ook duidelijk dat in Kaunitz' centralisatiepolitiek geen ruimte (meer) was voor inspraak uit Brussel.

Galand heeft zich in deze 'politieke biografie' voornamelijk beziggehouden met institutionele en bestuurstechnische kwesties. De vraag of Karel van Lotharingen wellicht in zijn talrijke initiatieven op artistiek en stedenbouwkundig gebied—het huidige Koningsplein te Brussel dateert uit deze periode—een politiek programma heeft willen volgen, wordt niet gesteld. Dit aspect is overigens reeds eerder, naar aanleiding van de Europalia-tentoonstelling in 1987, door anderen uitvoerig belicht. Dat Karel soevereine ambities had, wordt door Galand wel duidelijk aangegeven. Als grootmeester van de Duitse Orde heeft hij die status trouwens ook formeel bereikt. Als landvoogd heeft hij vooral een 'vader' willen zijn: tot ongenoegen van zijn Weense principalen luisterde hij goed naar de wensen en bezwaren der Nederlanders en soms deed hij toezeggingen zonder eerst het consent van de keizerin af te wachten. Maria Theresia heeft dit wijselijk zo gelaten; de populariteit van Karel was immers haar voornaamste troef. Ten tijde van Karel van Lotharingen beleefden de Zuidelijke Nederlanden een economisch herstel, niet in de laatste plaats omdat het land na de *renversement des alliances* van 1756 eindelijk eens buiten de vuurlinie kwam te liggen. Het zou echter te ver gaan om die bloei toe te schrijven aan het optreden van landvoogd Karel. Wel wijst Galand erop dat de landvoogd bij herhaling ervoor heeft gepleit dat de opbrengsten van dit lucratieve gewest ook weer ter plekke geïnvesteerd zouden worden. Op bescheiden schaal heeft Karel, die onder meer in alchemie geïnteresseerd was, op zijn domeinen ook zelfde nijverheid willen bevorderen. Al met al mag worden gesteld dat hij een zondagskind in de politiek is geweest, geen staatsman van gewicht maar een figuur die men in het Zuiden terecht in sympathieke herinnering blijft koesteren.

NIEUWSTE GESCHIEDENIS

P. Kooij, ed., *Dorp naast een stad. Hoogkerk 1770-1914* (Groninger historische reeks IX; Assen: van Gorcum, 1993, x + 414 blz., ISBN 90 232 2809 X).

In 1987 ging het zogenaamde project 'Integrale geschiedenis' van start. Het was het eerste door de toenmalige SHO/ZWO gefinancierde aandachtsgebied op het terrein van de geschiedwetenschap. De ambitie ervan is de verbrokkeling in de geschiedbeoefening tegen te gaan door integratie van invalshoeken en specialismen. Zo zou de samenhang in de ontwikkelingen bloot gelegd kunnen worden op een concretere manier dan 'alles hangt met alles samen'. Het project, dat de te vroeg overleden Th. van Tijn als geestelijke vader had, kent een Utrechtse en een Groningse tak. Het hier te bespreken boek is de eerste publikatie van de Groningse tak met P. Kooij als coördinerende, sturende en redigerende kracht.

Hoogkerk is een dorp met drie bewoningskernen direct grenzend aan de stad Groningen en inmiddels in etappes door die gemeente geannexeerd en opgeslokt. In 1795 waren er 589 inwoners, in 1920 3101, een ruim bovengemiddelde groei. Het verbaast niet dat in de inleiding heel kort een reeks van ingrijpende veranderingen in de 'lange negentiende eeuw' (1770-1914) kan worden aangeduid. Conform de ambities van het project willen de auteurs deze veranderingen concreet en precies beschrijven en vooral laten zien 'dat al die veranderingen onverbreekelijk met elkaar verbonden waren' (2). Daartoe werd volgens de inleiding het onderzoek volgens vier hoofdlijnen opgebouwd: een cohortanalyse (waarbij vier geboortecohorten van 120 personen werden gevolgd), een structuuranalyse (doorsneden van de bevolking voor steekjaren met zoveel mogelijk kenmerken), een analyse van de gemeenterekeningen (als basis voor de prioriteiten in bestuur en politiek) en een krantenanalyse (om zicht te krijgen op eigentijdse opinies en incidentele gebeurtenissen). Bij kennisneming van de bronnenlijst en de annotatie valt van deze laatste analyse echter niets terug te vinden. Over hoe dat zit wordt geen opheldering verschaft.

De andere drie exercities hebben daarentegen een grote hoeveelheid materiaal opgeleverd. Als vrucht van klaarblijkelijk zeer degelijk graaf- en spitwerk worden in een reeks heldere hoofdstukken tal van bijzonderheden over Hoogkerk vermeld, voortreffelijk ondersteund door, als ik goed geteld heb, 98 tabellen, 29 grafieken, 3 schema's, 3 bijlagen en 70 illustraties. Vooral de delen over economie, demografie en sociale stratificatie laten dunkt mij niets te wensen over. Ook de hoofdstukken over in traditionele termen politiek, religie en cultuur (het boek spreekt van machtsverhoudingen, mentaliteiten, instituten en percepties) zijn interessant en bevatten veel boeiende en relevante informatie. Toch rezen hier bij mij wel vragen. De auteurs neigen ertoe de gegevens op deze terreinen toch vooral te ordenen rond kwesties van sociale stratificatie en sociale controle. Uit het oogpunt van de gezochte samenhang is dat begrijpelijk. Maar de kansen op een chronologisch verhaal, dat een eigen verklarende waarde kan hebben, lijken weinig uitgebuit en er blijft ook nog wel het een en ander onduidelijk.

Zo blijkt uit het cijfermateriaal dat Hoogkerk in 1812 ruim 80% hervormden en ruim 15% doopsgezinden telde. In 1910 was dat geworden 55% hervormd, 3% doopsgezind en 32% gereformeerden. Het verhaal van de afgescheidenen en de dolerenden is alszodanig echter niet te vinden en de teloorgang van de doopsgezinden komt maar zeer kort, bijna terloops, aan de orde. Voor zo ver inhoudelijk godsdienstige overtuigingen (in geringe mate) aan bod komen, gebeurt dat blijkens de noten bovendien vooral op basis van algemene literatuur. Voor de politiek geldt iets dergelijks: de ene socialist in de raad in 1904 komt als het ware uit de lucht vallen en ook de aanwezigheid van orthodox-protestants geprofileerde raadsleden (AR) moet het met korte, nogal losse vermeldingen doen. Over verzuiling zal ik, geobsedeerd als ik daar